

UDK: 316.72 (497.5) "1960/1970"

397.85 (497.5) "1960/1970"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 23. 9. 2002.

I vlakom na vikend. Prilog socijalnoj i kulturnoj povijesti slobodnoga vremena u Hrvatskoj krajem 1960-ih¹

IGOR DUDA

Filozofski fakultet, Pula, Republika Hrvatska

U vremenu poratne obnove i modernizacije u Europi, i Hrvatsku su 1950-ih i 1960-ih zahvatili gospodarski rast i poboljšanje životnoga standarda. Prema zapadnim je uzorima stvarano masovno potrošačko društvo čija je važna odrednica uživanje u slobodnome vremenu. Vikend izleti nezaobilazna su tema novoga tjednika *Vikend*, u čijem je prvom godištu objavljivana velika promidžbena kampanja nazvana *Putujte udobno željeznicom*. Koliko je sve to bilo dostupno prosječnoj obitelji i kako je ona provodila svoj tjedni odmor?

Potruga za blagostanjem

Ratom izmučena Europa morala se kasnih četrdesetih i ranih pedesetih posvetiti obnovi svega razorenoga, kako porušenih zgrada i prometnica, tako i osobnih i obiteljskih sudbina. Nastojalo se svakodnevicu vratiti lik i sadržaj kakav je imala u negdje više, negdje manje davnim mirnim vremenima, ali je i što više prilagoditi modelu koji je na europsku scenu značajnije kročio još *veselih* 1920-ih. Poslije *stoljeća Europe* uslijedilo je *stoljeće Amerike* koja je kao veliki uzor, pronositelj i donositelj slobode, izvor svekolike vojne i gospodarske pomoći te novih suvremenih navika i običaja, suvereno oblikovala život većine Europljana. Oni na zapadu kontinenta otvoreno su se prepustili svemoćnoj amerikaniza-

¹ Ovaj rad, kao i rad "Samoposluga kao vijest dana. Počeci suvremenog potrošačkog društva 1950-ih i 1960-ih godina" (predano uredništvu *Problema Sjevernog Jadrana, Zavad za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka*), dio je šireg istraživanja oblika modernizacije svakodnevice u Hrvatskoj poslije Drugoga svjetskoga rata u usporedbi s drugim europskim zemljama. Radovi prethode magistarskom radu koji nastaje u sklopu poslijediplomskoga studija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

ciji dok su pak oni drugi, smješteni nešto istočnije, o takvu životu potajno sanjali, a javno ga odbacivali i hrabro kretali u stvaranje boljega te novcem i *trulim kapitalizmom* neiskvarenoga načina življenja koji je i opet svoje nadahnuće dobrim dijelom crpio upravo u svom nepriznatom zapadnom uzoru.²

Negdje između snova o blagostanju i teške stvarnosti našla se pedesetih godina i Hrvatska. Kako ne bi nestalo idealističke vjere u buduću preobrazbu mladog socijalističkog društva u pravo komunističko u kojem će vrijediti načelo "od svakoga prema sposobnostima, svakome prema potrebama", jugoslavenska se gospodarska politika - uvjetovana vanjskopolitičkim nesvrstavanjima i svrstavanjima bliže ili dalje Istoku ili Zapadu - morala prilagođavati što bržem stvaranju opipljivih *ovozemaljskih* servisa za ostvarenje sve većih materijalnih potreba stanovništva.

Poratna su desetljeća u Europi, često zvana *zlatnim razdobljem*, nesumnjivo bila vrijeme gospodarskog uspona i rasta životnoga standarda. Britancima je bilo *bolje nego ikad*, zapadni Nijemci proživljavali su svoj *Wirtschaftswunder*, Talijanima se događao *il salto di benessere*. Praćeno reformama, petogodišnjim planovima, postupnim povećanjem samostalnosti poduzeća i lokalnih zajednica te gospodarskom pomoći sa Zapada, tadašnje jugoslavensko *privredno čudo*, koje je seljačku zemlju preobražavalo u industrijsku, ogledalo se u prosječnom godišnjem rastu proizvodnje od 9,5% (1953-1963) i osobne potrošnje od 10,0%.³ Jugoslavenska polazna točka uopće nije bila na zavidnoj razini zbog čega su izdvajanja za investicije i bila do tri puta veća od onih u zapadnoeuropskim zemljama.⁴ Dostupnost kvalitetnije zdravstvene skrbi i obrazovanja, zdravstveno i mirovinsko osiguranje te intenzivna stanogradnja svakako su pridonosili osjećaju zadovoljstva i sigurnosti. Istodobno se, međutim, u prvoj polovici šezdesetih počinjalo shvaćati da gospodarstvo ne stoji dobro. Godina 1964. donijela je nove ideje o deetatizaciji, 1965. treću privrednu reformu, novi dinar i članstvo u GATT-u, 1966. trogodišnji pad broja zaposlenih, odlazak radnika u inozemstvo, novi petogodišnji plan i početak ograničene demokratizacije i liberalizacije, 1967. zastoje stope industrijskoga rasta prvi put u posljednjih petnaest godina, aferu nastalu oko Deklaracije o jeziku i zaoštavanje političke krize, 1968. pritisak nezaposlenosti zbog sazrijevanja poslijeratnog naraštaja, obnovu di-

² "Sovjetsko je društvo trajno intimno zaokupljeno lozinkom 'stići i prestići Ameriku', pa taj *ideal amerikanizacije* i u ovom slučaju razotkriva orijentaciju prema društvu izbora dobara." Stipe ŠUVAR, *Sociološki presjek jugoslavenskog društva*, Zagreb 1970., 110.

³ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 435.-436. i dr.

⁴ Godine 1938. nacionalni dohodak po stanovniku u Kraljevini Jugoslaviji iznosio je 60 dolara, a među nerazvijene su pripadale i zemlje s dohotkom od 100 dolara. Godine 1937. udio poljoprivrednog stanovništva bio je čak 76,3%. D. BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985.*, Zagreb 1985., 16.-17.

plomatskih odnosa sa SR Njemačkom, studentske demonstracije, olimpijska zlata i prvu eksperimentalnu emisiju TV Zagreb u boji, nastalu kao rezultat suradnje s talijanskim RAI-jem.⁵

Uz sve gospodarske teškoće i datosti političkoga sustava Hrvatska je šezdesetih ušla u red srednje razvijenih industrijskih zemalja.⁶ Njezinih oko 4,3 milijuna stanovnika zarađivalo je i trošilo sve više.⁷ Godine 1968. zaposlenost je ponovno porasla, iako nedovoljno, a prosječna plaća 917 tisuća zaposlenih iznosila je 904 dinara (72,32 američka dolara) što je realno bilo čak 66% više nego 1962., no ipak nije premašivalo trećinu, primjerice, britanskog prosječnog primanja.⁸ Iste su se godine od trajnih dobara u Hrvatskoj najviše kupovali stroj za pranje rublja, magnetofon, automobil i motocikl.⁹ No, bez kupovine na kredit teško bi trećina obitelji gledala televizijski program u svome domu ili se desetina vozila u automobilu jer je iste 1968. televizor stajao čak 2.413 dinara pa je za njega trebalo izdvojiti dvije i pol prosječne plaće.¹⁰ Na jugoslavenskoj razini, čini se da je prema onodobnim mjerilima oko 12% stanovništva živjelo bezbrižno, a čak 70% radnika i službenika ispod prosjeka.¹¹ Ipak, poratno siromaštvo bilo je prošlost, standard se popravljao i razvijale su se navike potrošačkoga društva.¹² Sve je manji udio zarađenoga novca trebalo izdvajati na hranu, odjeću i obuću pa je sve više ostajalo za kulturu, razonodu i razne prometne usluge, ukratko - za slobodno vrijeme.¹³

Kad se tata i mama svađaju zbog umora, onda se uvijek spominju oni iz "XX divizije". I kako mama iz "XX divizije" ima haljine i bunde, i kako moja mama to nema i kako moja mama rinta kao konj (ona baš tako

⁵ Ivo GOLDSTEIN, ur., *Kronologija. Hrvatska, Europa, svijet*, Zagreb 1996.

⁶ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 435. Procjena za Jugoslaviju u cjelini: "Planeri najavljuju prekoračenje praga 'srednje' razvijenosti već u petogodišnjem razdoblju od 1975. godine". S. ŠUVAR, n. dj., 118.

⁷ "Mase" su potkraj 1960-ih godina upravo bile zahvaćene groznicom zarađivanja i trošenja: seljaci i radnici posvuda grade kuće, kupuju trajna potrošna dobra, bogatiji i vikendice, sve skuplje automobile itd." D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 635.

⁸ *Statistički godišnjak SR Hrvatske: 1971.*, Zagreb 1971., 49., 194. Plaća je 1962. iznosila 248 dinara. Prosječna jugoslavenska plaća bila je niža i 1968. je iznosila 862 dinara. *Statistički godišnjak Jugoslavije*, Beograd 1969., 471. Prosječna britanska plaća 1969. bila je 102 funte. François BÉDARIDA, *A Social History of England, 1851-1990*, London, New York 1991., 214.-217. ili 3.060 dinara, 1 funta=30 dinara, *Atlas svijeta*. JLZ, Zagreb 1969., 309. Ovo je tri puta više od tadašnjih hrvatskih 1.046 dinara.

⁹ Josip BOŽIČEVIĆ, *Standard i osobna potrošnja domaćinstava u SR Hrvatskoj 1962/63.-1968.*, Zagreb 1969., 71.

¹⁰ *Statistički godišnjak Hrvatske 1971.*, 191.

¹¹ S. ŠUVAR, n. dj., 165.

¹² "Socijalističko je društvo zapravo *per definitionem* potrošačko društvo, jer ono treba da zadovolji osnovne potrebe širokih radnih masa i da im osigura sve više tekovina materijalne i duhovne kulture". S. ŠUVAR, n. dj., 110.-111.

¹³ *Statistički podaci o privrednom i društvenom razvoju SRH od 1952. do 1972.*, Zagreb 1974., 139.

kaže) i kako oni u "XX-toj" imaju televiziju, i sluškinju, i svakog ljeta putuju po svijetu, i kristale; a zbilja imaju silu kristala (...) Tata ovdje u "Vojnovičevoj" odgovara mami da on nije lupež i da on također rinta kao konj, pa se ipak ne tuži. A laže, jer se često tuži kako je umoran, i uvijek kad pere rublje ili kad kuha ili kad mama želi da navečer iziđu nekuda, u kavanu ili u kino. I još kaže mami da je onaj u "XX diviziji", onaj moj pravi tata, da je on zlatni magarac, da je analfabeta i primitivac (...) i da je umio dobro unovčiti svoju borbu u partizanima. (...) Na kraju svađe tata uvijek kaže da ćemo još vidjeti koliko će dugo trajati njihov, onih u "XX-toj", obijesni standard.¹⁴

Oslobađanje vremena

Povijest upotrebe vremena pojavu slobodnoga vremena veže uz industrijsku revoluciju. Stoljećima prije nje vrijeme je bilo sporo i neorganizirano i protjecalo je u skladu s prirodom, s dnevnim svjetlošću i godišnjim dobima. Industrijska je revolucija, međutim, među brojnim drugim posljedicama, dovela i do preustroja radnoga, a time i životnoga ritma. Stvorena je razlika, jasnija no ikada ranije, između vremena kada se radi i onoga drugoga, neradnoga vremena, koje je nudilo priliku za opuštanje, razonodu, zabavu, odmor. No, u skladu s moralističkim preporukama o zdravom i neporočnom životu i to je prazno, slobodno vrijeme trebalo na neki način ustrojiti i dati mu smisao. Radnici su se trebali odmoriti i obnoviti svoju snagu kako bi što bolje radili, ali je neizbježno bilo i njihovo uključivanje u proces demokratizacije dotad ekskluzivnih oblika aristokratske i građanske dokolice. Lakši radni uvjeti, kraće radno vrijeme i više plaće - rezultati borbe za radnička prava i posljedica širih društvenih promjena - omogućili su masovno oblikovanje potrošačke kulture. Bilo je to, dakako, u interesu proizvođača raznih roba, usluga i zabave, kojima je pogodio sve veći broj ljudi spremnih na potrošnju zarađenoga novca i zasluženoga slobodnoga vremena.¹⁵ Rad je tako postao vrijeme proizvodnje, a slobodni trenuci vrijeme potrošnje. Dvije su se aktivnosti nužno odvijale na različitim mjestima i stvarale dvije prividno odvojene društvene uloge, proizvođača i potrošača. Riječ je prije svega o gradskom stanovništvu jer će ono seosko sporije mijenjati svoj način života i prihvaćati gradske oblike zabave. Njegovi će se ritmovi pod udarima modernizacije ponegdje promijeniti 1930-ih, ali najvećim dijelom

¹⁴ Mirjam TUŠEK, *Imam dvije mame i dva tate*, Rijeka 1968., 25-26. Roman o doživljajima jedanaestogodišnjeg Đure, čiji su roditelji razvedeni pa on živi s mamom i očuhom, a brat s tatom i maćehom, dobitnik je prve nagrade na natječaju Telegrama 1967. U produkciji Jadran filma Krešo Golik snimio je prema romanu film *Imam 2 mame i 2 tate* koji je na filmskom festivalu u Puli 1968. dobio Srebrnu Arenu.

¹⁵ "Suvremene ekonomske teorije mahom polaze od koncepcije potrošnje kao osnovnog poticaja ekonomskog razvoja." Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Etnologija naše svakodnevice*, Zagreb 1988., 185. Vidi također Tena MARTINIĆ, *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*, Zagreb 1977., 22.

poslije Drugoga svjetskoga rata. Zbog značajne deagrarizacije, industrijalizacije i urbanizacije koja je Hrvatsku zahvatila prvih poratnih desetljeća, tada je konačno i većina njezina stanovništva postala spremna uključiti se u organizaciju slobodnoga vremena i pojačanu potrošnju te u općenitu masovnu promjenu struktura svakidašnjice. Razdoblje je to i većih promjena u svijesti i privatnom životu pojedinca koji ruši krute granice građanskoga morala i bez grižnje savjesti vrijeme posvećuje sebi uživajući u dokolici kao neformalnom i neorganiziranom dijelu slobodnoga vremena, dijelu lišenog svih profesionalnih, obiteljskih i društvenih obveza, stvarnom odmoru što se događa upravo po mjeri pojedinca.¹⁶ Za sve to, kao i za neizbježno ljenčarenje, čak i dosadu, rad je bio cijena koju je trebalo platiti.

Prosječna europska pa i hrvatska mala obitelj, sastavljena od zaposlenih roditelja i maloga broja djece, šezdesetih je osjetila da zarađuje više nego li je nužno za puko preživljavanje. Dio novca trošio se - po uzoru na modele koje su postavili oni malo bogatiji - na slobodno vrijeme. Ostati u gradu te čitati, baviti se sportom, šetati, gledati televizijski ili slušati radijski program, kreativno se prepustiti nekom hobiju ili kupovini bio je tek dio mogućnosti. Povećana pokretljivost, posjedovanje automobila ili novca za kupnju putne karte, stvorili su nove izbore i slobodu koja se očitovala u odlasku na izlet, putovanje, posjet rodnome selu, udaljenim rođacima i prijateljima.

No, radi bijega od svakodnevne rutine i masovnoga sudjelovanja u industriji slobodnoga vremena za to se vrijeme trebalo izboriti, te dnevni, tjedni i godišnji odmor zakonski regulirati pri čemu je najviše rasprava izazivao upravo budući vikend. Sve je započelo s idejom Roberta Owena iz 1833. o osmosatnom dnevnom radnom vremenu.¹⁷ Radnički pokret u Sjedinjenim Državama tridesetak godina kasnije borio se pod sloganom: *Eight Hours for Work, Eight Hours for Rest, Eight Hours for What We Will*.¹⁸ S druge strane, u prilog ozakonjivanju tjednog odmora govorili su vjerski razlozi, poštovanje svetosti nedjelje i židovske neradne subote. Djelomičan je problem predstavljala tradicija neradnoga ponedjeljka poznatoga po pijanstvu i bučnim druženjima radnika koje je trebalo naviknuti da slobodno vrijeme provedu samo u mirnom nedjeljnom obiteljskom okruženju. Neradna nedjelja bila je krajem XIX. stoljeća duboko ukorijenjena u britanskom i američkom društvu. Kao dan odmora službeno je 1877. određena u Švicarskoj, 1904. u Španjolskoj, 1906. u Francuskoj. Pratilo ju je svečano blagdansko ozračje, čistoća doma i tijela te najbolja odjeća. No, za sve to trebalo se pripremiti pa je pod povećalo dospjela subota, posebice subotnje poslijepodne kao vrijeme teme-

¹⁶ T. MARTINIĆ, n. dj., 4.

¹⁷ Alain CORBIN, "La stanchezza, il riposo e la conquista del tempo", *L'invenzione del tempo libero, 1850-1960*, (ur. Alain Corbin), Roma, Bari 1996., 311.-313.

¹⁸ Witold RYBCZYNSKI, *Waiting for the weekend*, New York 1992., 133.

ljitoga čišćenja i kupanja. Dan je određen kao poluneradan 1870-ih u Britaniji, 1920-ih u SAD-u, da bi 1930-ih kod Britanaca postao u cijelosti slobodan, no tada je već visoko društvo bilo korak ispred te je na tjedni odmor podalje od mjesta stanovanja tradicionalno odlazilo već petkom poslijepodne. Talijani su dvodnevni tjedni odmor dobili 1935. u sklopu fašističkoga promicanja slobodnoga vremena.¹⁹ Plaćeni godišnji odmori, kao posljednji stupanj u ozakonjivanju dokolice, mlađa su pojava, a pravu su revoluciju u europskim zemljama doživjeli pedesetih i šezdesetih godina XX. stoljeća stvarajući posebne obrasce samo donekle slične tjednom odmoru.²⁰

I jugoslavensko je poslijeratno zakonodavstvo težilo jamčenju dnevnog, tjednog i godišnjeg odmora zaposlenih. Kada je o vikendu riječ, Zakon o radnim odnosima iz 1957. (mijenjan i dopunjavao 1958., 1959. i 1961.) radnicima je jamčio tjedni odmor, koji je u pravilu morao obuhvaćati nedjelju, i to u trajanju od najmanje trideset i dva sata.²¹ Značilo je to da subota nije posve neradna. Nove je odredbe, u sklopu privredne reforme, donio Osnovni zakon o radnim odnosima iz 1965. (s izmjenama i dopunama 1966. i 1968.) prema kojemu je najmanje trajanje tjednog odmora smanjeno na dvadeset i četiri sata.²² Novost je, međutim, 42-satni radni tjedan koji je u potpunosti trebao biti uveden najkasnije do travnja 1970.²³ Radni sati nikako nisu smjeli biti raspodijeljeni na manje od pet radnih dana u tjednu što znači da su se zapravo zakonski oblikovali petodnevni radni tjedan i dvodnevni vikend. U tom slučaju, zakon je držao da je subota, kao i svaki drugi plaćeni odmor, radniku priznata radi ostvarivanja svih prava kao da ju je proveo na poslu.²⁴ Ako bi pak kojim slučajem državni praznik pao u nedjelju, prvi sljedeći radni dan postajao je neradnim što je produljivalo vikend i stvaralo mogućnosti za opsežnije planove o njegovu ispunjavanju.²⁵

¹⁹ Isto, 145.

²⁰ Jean-Claude RICHEZ, Léon STRAUSS, "Un tempo nuovo per gli operai: le ferie pagate (1930-1960)", *L'invenzione del tempo libero, 1850-1960*, (ur. Alain Corbin), Roma, Bari 1996., 412.-413.

²¹ Zakon o radnim odnosima, čl. 212., Pročišćeni tekst, *Službeni list FNRJ*, 17/61.

²² Osnovni zakon o radnim odnosima, čl. 62., Pročišćeni tekst, *Službeni list SFRJ*, 12/70.

²³ Isto, čl. 37.; Osnovni zakon o uvođenju 42-satne radne sedmice, *Službeni list SFRJ*, 17/1965; Zakon o izmjenama i dopunama Osnovnog zakona o uvođenju 42-satne radne sedmice, *Službeni list SFRJ*, 28/1966.

²⁴ Osnovni zakon o radnim odnosima, čl. 57 i 154.

²⁵ Vidi isto, čl. 75; Zakon o državnim praznicima, *Službeni list FNRJ*, 18/1955, 42/1959; Zakon o proglašenju 4. srpnja - Dana borca - za praznik ustanka naroda Jugoslavije, *Službeni list FNRJ*, 27/1956.

Vikend, Weekend i Vikend

U vremenu zakonske regulacije produljenoga tjednog odmora, godine 1968. počeo je u Zagrebu izlaziti tjednik *Vikend*.²⁶ Međutim, još 1932. pojavila se publikacija pod nazivom *Weekend - Revija putovanja i prometa stranaca Jugoslavije*, koja je ipak više bila skup oglasa i promidžbenih članaka nego pravi časopis.²⁷ U nekoliko su brojeva objavljivani oglasi hotela, pansiona, trgovina, reklame za odjeću, za odmor u Kuparima ili *Sisačkom jednom kupatilu* te dulji članci o slovenskim turističkim odredištima Bledu, Bohinju, Celju... Čitatelji su reviju mogli pronaći i u brzim vlakovima te za vrijeme putovanja razmišljati o sljedećem odmoru.²⁸ Koliko god malen i tanak bio, *Weekend* je svjedočanstvo o prodroru izvorno engleskoga modela organiziranja slobodnoga vremena i u hrvatsko (te ondašnje jugoslavensko) društvo i tržište.

Vjerojatno se radi i o prvim dodirima hrvatskoga jezika s riječju *weekend* čije je značenje tjednoga odmora ili odmora na kraju radnoga tjedna, od petka poslijepodne ili subotnjega jutra do nedjelje ili ponedjeljka ujutro, u engleskome jeziku prvi put zabilježeno 1878., na počecima tradicije tjednoga odmaranja ili *week-endinga*.²⁹ Prema anglosaksonskome shvaćanju, *weekend* se osobito odnosi na odmor izvan kuće, na izlet u prirodu ili na kraće putovanje kojima je svrha obnova radne energije i opuštanje na kraju jednog i na početku drugog radnog tjedna. Anglizam je postao općeprihvaćenim poslije Prvoga svjetskoga rata što opet vrijedi povezati s promjenama u poratnome društvu dvadesetih godina. Nakon rata Nijemci po uzoru na *weekend* stvaraju svoj kalk *das Wochenende*. U francuskome je riječ u engleskom obliku prihvaćena 1923., u talijanskom 1925.³⁰ Ni Nijemci ni Talijani ne doživljavaju je samo kao tehnički pojam koji vremenski označava kraj tjedna, već kao "odmor" ili "slobodno vrijeme". *Weekend* se kao riječ u hrvatskome jeziku sigurno javlja u

²⁶ *Vikend* je izlazio u Zagrebu kao izdanje novinsko-izdavačke kuće Vjesnik. Glavni urednik bio je Ante Ungaro. Godine 1968. izašao je 31 broj, po cijeni od 1 dinara. Datiranje počinje s 13. brojem objavljenim u petak, 23. kolovoza. Prvi broj odnosi se na vikend od 31. svibnja do 2. lipnja.

²⁷ *Weekend. Revija putovanja i prometa stranaca Jugoslavije* nosi i dodatni podnaslov *Propaganda kupališta, lječilišta i ljetovališta sa modnim i zabavnim prilogom* koji je u skladu s onim što je revija nudila. *Weekend* je trebao izlaziti jedanput mjesečno, ali je objavljivanje bilo prilično neredovito. Prvi broj odnosi se na travanj 1932., brojevi 3 i 4 tiskani su kao dvobroj za lipanj i srpanj, u prosincu je izašao petobroj 5-6-7-8-9 te deseti, božićni broj. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu u fondu ima samo 1932. godinu (osim broja 2, svibanj) pa se pretpostavlja da revija kasnije nije ni izlazila. Vlasnik i odgovorni urednik bio je Danimir Ugarković.

²⁸ "Odlukom Generalne Direkcije Jugoslovenske Državne željeznice u Beogradu Broj 20924/II. od 9. jula 1932. biti će okačene (izvjesene) revije 'Weekend' u svim brzim vozovima po odelcima I., II. i III. razreda." *Weekend*, 3-4, 1932.

²⁹ *The Oxford English Dictionary*, XII, Oxford 1933., pretpisak 1961.

³⁰ Carlo BATTISTI, Giovanni ALESSIO, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze 1975.

istome razdoblju, svakako ne kasnije od 1932. kada se uz nju - kako to pokazuje spomenuta revija - vezuje jasno razrađeni koncept putovanja, turizma i posebnog načina života.³¹ Drugo je pitanje, naravno, koliko je koncept bio primjenjiv u domaćim uvjetima i na domaće stanovništvo jer i sam je *Weekend* bio namijenjen "strancima Jugoslavije".

Postavlja se zato pitanje koliko je ideja o vikendu bila poznata u Hrvatskoj krajem šezdesetih godina. *Vikend* nije imao podnaslov koji bi dodatno opisivao čime će se novi časopis baviti. Nije bilo ni uvodnika u kojemu bi uredništvo iznijelo svoje nagone i namjere. Pretpostavlja se stoga da je do 1968. sazrijelo vrijeme za časopis o dokolici. Čini se da je kod znatnog dijela stanovništva, potencijalnih čitatelja, do tada postignut dovoljan stupanj blagostanja i udobnosti života, da je poslije siromaštva i gladi, dodatne i nove industrijalizacije, došlo vrijeme za predah i zabavu u stilu zapadnoga potrošačkoga društva. Uistinu je teško zamisliti postojanje časopisa o vikendu u vremenu kada se upravo rad promicao kao najkorisnija djelatnost za postizanje općega dobra jer odmor i zvučna parola *Nema odmora dok traje obnova!* nikako ne idu zajedno. Međutim, uz gospodarske preduvjete, ne manje važni bili su oni ideološki. Očito se 1968. bez straha od povezivanja takvih navika s reakcionarnim ostacima građanskoga društva i bez srama pred radništvom - jer novi su modeli potrošačkoga ponašanja upravo bili i namijenjeni radničkoj klasi - slobodno moglo prepustiti uživanju u vikendu. Postojala je tako i svijest, a i potreba za časopisom o slobodnom vremenu.

Ipak, pretpostavlja se da značenje riječi *vikend* tada još nije bilo općepoznato o čemu svjedoči i razgovor s glumicom i komičarkom Nelom Eržišnik objavljen u trećem broju.³² Ako je uistinu postojala potreba za pitanjem: "Znaju li i vaši prijatelji u Lici za vikend?", svakako je u shvaćanjima još uvijek bilo svojevrsne začudnosti i kod dijela čitateljstva, a kamoli kod stanovništva koje nije sudjelovao u moderniziranom načinu (gradskoga) života.³³ Odgovor Nele Eržišnik bio je u šaljivom tonu: "Vjerujem da je lička oštroumnost već odavna shvatila i upoznala taj termin, jer je bezbroj Ličana radilo u Americi (...) Ako kojim slučajem nisu Ličani uočili izraz 'vikend' - sasvim sigurno je da su im Dalmatinci skre-

³¹ Riječ, na žalost, nije navedena u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslaven-ske akademije znanosti i umjetnosti čija je XX. knjiga tiskana 1971-72. U prilagođenom obliku *vikend* donosi je Klaićev *Rječnik stranih riječi* i noviji jednojezični rječnici. O prihvaćenosti riječi i poznavanju njezina značenja govore i izvedenice *vikendica*, *vikendaš* te brojne složenice.

³² Bora ĐORĐEVIĆ, "Nela Eržišnik-Blažević o časovima kada se odmara: I moja baba bila je na vikendu", *Vikend*, 3, 1968., 43.

³³ U Hrvatskoj je 1961. bilo 30,8% gradskoga stanovništva, a u aktivnom je bilo 50,0% poljoprivrednog stanovništva čije je slobodno vrijeme tada još znatno drukčije ustrojeno od slobodnog vremena gradskog stanovništva ili onog zaposlenog u drugim djelatnostima. Nadalje, pitanje je koliko je uključivanje u suvremeni život moglo biti masovno kad je čak 24,6% stanovnika bilo bez školske spreme, 54,8% samo s četiri razreda osnovne škole, a 12,1% nepismeno. Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971., 43, 45.)

nuli na njega pažnju". Glumica je za vikend prvi put čula prije Drugoga svjetskoga rata u jednom američkom filmu, kod vikenda joj se najviše sviđa promjena jer tada je bez "svakodnevnih obaveza i poslova", bez briga, budi se i liježe kada hoće. Najčešće nema unaprijed smišljenog programa, ali obično odlazi u Volosko. Čitateljima ipak preporučuje ostanak u Zagrebu jer "kad svi automobili odnesu sebe i vikendaše u nje-dra majke prirode", grad je "tih, prostran, očišćen od parazita". Znakoviti su odgovori na pitanja: "A kad ste i sami krenuli na vikend?" i "Je li vaša baka također odlazila na vikend?"

Do prije nekoliko godina nisam imala ni vremena ni potrebe da idem na vikend. Na sreću (kao i ostali naši ljudi) ipak za to vrijeme stvorili smo uvjete za buduće vikende, to jest vikendice, dakle davno prije nego su stvoreni svi ostali uvjeti - petodnevno radno vrijeme i slično, koji omogućuju odmor potkraj tjedna.

Iako je riječ o komičarki, ili upravo zbog toga, ovaj odgovor mnogo govori o stanju u tadašnjem društvu. No, vikendica ipak nije bilo previše. Tada ih je u Jugoslaviji bilo oko 25 tisuća što znači da se tek oko 5% obitelji moglo odmarati u vlastitoj vikendici.³⁴ Odgovor na drugo pitanje svjedoči pak o shvaćanju vikenda šezdesetih, ali i o nerazumijevanju dokolice u seoskim društvima.

U današnjem smislu za vikend najvećim dijelom potrebni su priroda, sunce, voda, trava, kućica u cvijeću, miris krava ili magaraca, pojačana hrana i slično. To je sve moja baba imala prije sto godina, dakle bila je stalno na vikendu!

Pogled na zastupljene rubrike u časopisu pomaže u sažimanju sadržaja na tri riječi: obavijesti, savjeti i literatura, sve posvećeno vikendu, njegovoj pripremi te što ugodnijem, sadržajnijem, aktivnijem i vedrijem provođenju.³⁵ Čitatelji i čitateljice mogli su saznati što ih za vikend očekuje na radiju i televiziji, hoće li im vrijeme dopustiti da vrijeme provedu drugačije te što im uopće savjetuju astrolozi. Tko nije želio ostati kod kuće, mogao je pročitati gdje, čime i kako otići na izlet, ali i kako se primjere-no i moderno odjenuti. Laganu literaturu pružali su romani u nastavcima, novele, memoari. Zabavi su pridonosili kvizovi, anegdote, križaljke, stripovi i karikature. Poseban vikend recept bio je preporuka za pripre-

³⁴ S. ŠUVAR, n. dj., 109., 166.

³⁵ Vikend vrijeme - za one koji putuju, Preporučamo na radiju i televizija na kraju tjedna - za one koji ostaju kod kuće, Memoari, Govorkanja, Idol jučer - idol danas, Junak tjedna, Mini roman, Pjevač i pjevačeve knjige, Horoskop, Novela, Kviz, Život piše humoreske, Što biste učinili da ste..., Pjevajte i svirajte, Kuda na izlet, Ponesite sa sobom - za pješačke, Dobro je znati - za motorizirane, Vikend recept - ako idete u prirodu i ako ostanete kod kuće, Za ribolovce, Za lovce, Vikend humor, Križaljka, Vikend razbibriga, Dječji vikend, Uradi sam, Disko-klub, Vikend-moda. Kasnije tijekom godine dodane rubrike: Divno je ljetovati u Jugoslaviji (Lijepo je ljetovati u Jugoslaviji), Popularni Jugoslaveni na vikendu (Vaši ljubimci na vikendu), Globus na vikendu, tajanstvene i intrigantne teme (npr. spolnost).

manje ručka. Svoje mjesto imale su i poznate javne ličnosti, preporuke za čitanje knjiga ili slušanje ploča te savjeti za aktivno i korisno provođenje slobodnoga vremena - primjerice u izradi kotača za putnu torbu - poznati kao *uradi sam*, što je opet bilo ugledanje na engleski model *do it yourself* ili francuski *bricolage*.³⁶ O liberalizaciji u društvu svjedoči pojavljivanje niza tekstova o spolnosti, temi prilično intrigantnoj za tadašnje čitateljstvo, koji su najavljeni kao "Nova ekskluzivna rubrika".³⁷

Tematici vikenda i putovanja prilagođeni su i oglasi objavljeni u časopisu što znači da je dokolica prepoznata kao povod za povećanu potrošnju.³⁸ Kreditna banka Zagreb uz fotografiju opuštene mladeži koja je automobilom stigla do mora poručuje: "Štednjom za što više vikenda, zabave i razonode!"³⁹ Zabava će se najbolje ovjekovječiti filmovima Efke-color koji daju "uspomene u koloru".⁴⁰ Uz fotografske filmove, za odmor su potrebni šatori, ležaljke, plinska kuhala, zaštitne kreme i bicikli, a sve to slikama i s natpisom "Sve za vikend" nudi zagrebačka Nama, uz dodatne pogodnosti poput plaćanja na kredit, popusta na devize, kupnje putem kataloga i besplatne dostave.⁴¹ Ista trgovačka kuća poručuje: "Na vikend, na izlet, na ljetovanje - samo s Ponny-biciklom."⁴² Splitska Jugoplastika različitim crtežima uvjerava kupce u potrebu za prijenosnim hladnjakom Alka frigoterm "za prenošenje, čuvanje i održavanje jela i pića na željenoj temperaturi". Jednom će mladić i djevojka hladnjak imati na motociklu kojim odlaze na izlet u prirodu, drugi će put mladi par Volkswagenovom Bubom stići na piknik, a na travi je s njima i hladnjak s okrepom.⁴³ S dolaskom ljeta mariborski će Zlatorog reklamirati Solea kreme koje su "uvijek s vama u satima sunca".⁴⁴ Franckova ledena kava Domino kao stvorena je "za ugođaj u kojem dominira ležernost".⁴⁵ Mlada će suvremena žena pak "u svakom predahu puta, istog trenutka" ili "na putu - radu - u kući" lako uživati u Franckovoj instant kavi Nera.⁴⁶ Likovni prikaz odgovara glavnoj poruci: riječ je o samostalnoj, modernoj, uređenoj i nasmijanoj ženi u čijoj su pozadini automobil, vlak i zrakoplov.

³⁶ Poseban hrvatski časopis posvećen samo ovoj temi pojavit će se vrlo kasno, tek 1975. pod naslovom *Sam svoj majstor*. Sličnu rubriku pod nazivom TV-arhitekt imao je i *Studio*, npr. 1964. u prvoj godini izlaženja.

³⁷ *Vikend*, 23, 1968.

³⁸ T. MARTINIĆ, n. dj., 46.

³⁹ *Vikend*, 1, 1968.

⁴⁰ *Vikend*, 1, 1968.

⁴¹ *Vikend*, 1, 1968.

⁴² *Vikend*, 9, 1968.

⁴³ *Vikend*, 7, 8, 1968.

⁴⁴ *Vikend*, 9, 1968.

⁴⁵ *Vikend*, 22, 1968.

⁴⁶ *Vikend*, 4, 1968.

U povodu “sezone godišnjih odmora” u *Vikendu* je tiskan psihotest pod naslovom *Znate li se odmarati?*⁴⁷ Zadatak je jednostavan: iz skupine predmeta kao što su lopta, lonci, knjige ili šah treba odabrati one koje biste ponijeli sa sobom na odmor. Potom slijedi analiza prema trima različitim skupinama zanimanja: onima koji fizički rade, onima koji ne rade fizičke poslove i domaćicama. Prvima se za vrijeme odmora preporučuje “lakša intelektualna aktivnost: čitanje, posjet kakvoj kulturnoj priredbi ili filmu”. Poruka za njih glasi: “Vašem tijelu je za vrijeme odmora najmanje potreban fizički napor; imate ga dosta cijele godine.” Onima koji ne rade fizičke poslove poručuje se da bi najveća pogreška bila kada bi na odmor ponijeli knjigu i ležaljku: “Gotovo ste cijelu godinu proveli sjedeći na svom radnom mjestu. Vaš posao, bez obzira na to koliko je težak, nije vas mogao fizički iscrpiti do te mjere da na odmoru ne biste bili sposobni da plivate, vozite bicikl i čak planinarite.” Domaćicama se savjetuje boravak na otvorenom, igre loptom i čitanje, a kuhanje bi za vrijeme odmora trebale prepustiti drugima. Čini se da su savjetnici 1960-ih godina slobodno vrijeme doživljavali kao pravu suprotnost radnome vremenu pa su u skladu s tim smatrali da će se radnici najbolje odmoriti čitajući, službenici i profesori uz tjelesne napore, a domaćice svojim udaljavanjem od uobičajenih kućanskih poslova. Posljednji je savjet: “Pravilo za sve: Klonite se ‘totalnog odmora’, koji se sastoji od spavanja, jela i nekretanja, potpune fizičke i psihičke opuštenosti! Postići ćete suprotan cilj od onoga koji želite: umjesto da se odmorite i skupite snage za radno razdoblje što je pred vama - postat ćete tromi i na posao doći umorniji nego što ste otišli.”

Putovati vikendom

I putovanja radi rasonode i vikend kao oblik slobodnoga vremena proizvodi su XIX. stoljeća.⁴⁸ Ne treba stoga čuditi prije svega britansko stapanje užitka otkrivanja novih krajeva - tog “nezaobilaznog dijela i pribora građanskog života”⁴⁹ - s nekoliko desetljeća mladom pojavom tjednog odmora. Tada stvoreni modeli dokolice, među kojima je i putovanje vikendom, preživjeli su revolucionarne prijelome koje je donijela sredina XX. stoljeća pa su se tako održali i u Hrvatskoj, dobivši poslije Drugoga svjetskoga rata suvremeniji oblik i niz novih značajki te mnoštvo novoga građanskoga stanovništva koje ih je dodatno mijenjalo i nastojalo im se prilagoditi.⁵⁰ Preživjele su tako navike i mjesta uz koja ih se vezuje pa je pojam građanskoga vikend-putovanja ponovno bila Opatija, staro odredi-

⁴⁷ *Vikend*, 11, 1968.

⁴⁸ IGOR DUDA, “Osvajanje vremena i prostora. Dokolica kao užitak dugog devetnaestog stoljeća”, *Kolo*, XI, 1, 2001., 5.-50.

⁴⁹ DOLF STERNBERGER, “Panorama ili pogledi o XIX stoljeću”, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, 3, 1979., 161.

⁵⁰ D. RIHTMAN-AUGUŠTIN, n. dj., 95.

šte za odmor plemenitih, poslije rata sjedinjeno s Hrvatskom. U takvim je okolnostima i mali Đuro iz romana i filma *Imam 2 mame i 2 tate* rano naučio da na ručku u novoj očevoj obitelji među svim lijepim što se događa kod njega, mame i očuha valja istaknuti i "da smo prošle nedjelje išli na izlet u Opatiju".⁵¹ Odavalo je to dojam uredenoga života koji je čak i u zamišljenom društvu jednakih pripadao onima bolje stojećima, onima koji drže do sebe.

Fenomenu slobodnoga vremena i potrošnje šezdesetih je pristupalo više socioloških istraživanja koja su zabilježila način života ondašnjih obitelji. Istraživanje načina provođenja slobodnoga vremena članova 153 tisuće zagrebačkih kućanstava pokazalo je tada da je 11,4% odraslih vikendom odlazilo na poludnevni, a 9,7% na cjelodnevni izlet koji je u značajnoj većini slučajeva bio motiviran upravo potrebom za razonom i boravkom u prirodi, a ne posjetom rođacima i prijateljima.⁵² Značilo je to da je čak petina obitelji bila u pokretu i da je bar dio tjednog odmora provodila izvan mjesta stanovanja. Zanimljivo je istaknuti da je druga petina ostajala kod kuće i jednostavno se prepuštala odmaranju, vjerojatno uživajući *ne radeći ništa*. Zanimanje i zarada, dakle mjesto na društvenoj ljestvici, svakako su utjecali na spremnost za putovanje. Prema istom istraživanju, domaćice i umirovljenici rijetko su odlazili na izlete, poljoprivrednici uopće. Za poludnevne su izlete najraspoloženi bili obrtnici, a za cjelodnevne službenici. Radnici su pak svoje vikende najčešće provodili radeći kućne poslove, a izleti i putovanja činili su tek 1,8% njihovih troškova. Bio je to udio gotovo upola manji od potrošnje obrtnika i službenika koji su k tomu i više zarađivali. Nedostatak novca bio je, uz neizbježne kućanske poslove, glavna prepreka za odlazak na izlet.⁵³

Kućanstvo (prema nasiteljima)	Mjesečni prihod po članu (din.)	Udio u troškovima kućanstva (%)		Aktivnost za vrijeme vikenda: IZLET (%)	
		Izleti	Putovanja	Poludnevni	Cjelodnevni
Radnici	144	1,36	0,45	8,96	7,83
Službenici	226	3,02	0,48	18,01	17,58
Obrtnici	159	3,25	0,19	26,23	10,53
Poljoprivrednici	139	0,00	0,32	0,00	0,00
Umirovljenici	133	0,00	0,00	2,35	3,29
Domaćice	148	0,00	0,00	0,00	0,00
Ostali	173	4,23	1,15	23,08	7,69
Prosjeck	176	1,93	0,43	11,37	9,67

Mjesečni prihod zagrebačkih kućanstava, potrošnja na izlete i putovanja te udio izletnika⁵⁴

⁵¹ M. TUŠEK, n. dj., 30.

⁵² Miro A. MIHOVILOVIĆ, *Slobodno vrijeme građana Zagreba*, Zagreb 1969., 47.-49., 62.

⁵³ Među razlozima ostajanja u gradu za vrijeme vikenda kućni poslovi čine 25%, a nedostatak novca 24,5%. M. A. MIHOVILOVIĆ, n. dj., 67.

Do vrlo sličnih rezultata došla je anketa provedena u nekim zagrebačkim naseljima 1970., u godini koja svakako odražava navike s kraja šezdesetih.⁵⁵ Upitani o tome kako provode nedjelje, 30% ispitanika izjavilo je da u pravilu ostaje kod kuće, 20% da cijela obitelj odlazi na izlet, 14% da to čine samo pojedini članovi, a u 13% slučajeva cijela je obitelj odlazila u nedjeljnu šetnju.

Svi podaci potvrđuju da su odlazak na izlet ili kraće putovanje bili jedno od osnovnih obilježja tjednog odmora. Neizostavna je stoga u *Vikendu* bila rubrika "Kuda na izlet" koja je iz broja u broj predlagala nova odredišta u zemlji i inozemstvu nudeći potpuni itinerar, skicirani zemljovid i niz korisnih savjeta. Izlet ponuđen u prvom broju nazvan je "Od Zagreba do Sutle", a središnji je događaj, naravno, posjet Kumrovcu.

Za naš prvi vikend "Vikend" predlaže ugodni kutić divnog Zagorja, u kojem ćete naći sve, od slikovitog gradića, dobrih hotela i gostionica, zelenilo i toplice, bazene i rijeku (...) U Kumrovcu naravno ima mnogo toga da se vidi. Tu je memorijalni muzej u rodnoj kući predsjednika Tita, tu su moderni restorani i dobar hotel. A samo malo dalje možete se okupati u Sutli.⁵⁶

U skladu s načelom "komunizam plus konzumizam" svoje su mjesto u *Vikendovim* izletima našla mnoga druga odredišta važna za tada nedavnu prošlost: Jajce u kojem je trebalo ostati "barem dva sata da razgledate Muzej AVNOJ-a", Sutjeska, Titovo Užice te mnoga druga mjesta sa spomenicima i lokalitetima vezanima uz Drugi svjetski rat i NOB.⁵⁷ Polovica predloženih izleta - a uvijek je, u skladu s pravilima kulturnoga turizma, riječ bila o prirodnim ljepotama i kulturno-povijesnoj baštini - odnosila se na Hrvatsku, a ostatak na druge jugoslavenske republike.⁵⁸ Iznimka je bio izlet pod nazivom Apeninski potpourri koji je zapravo bio osmodnevni Generalturistov aranžman nazvan Jadranom do Rima te je uključivao plovidbu od Zadra do Ancone, posjet Pescari, Napulju, Pom-

⁵⁴ M. A. MIHOVILOVIĆ, n. dj., 37., 40., 49. Mihovilovićev projekt započet je 1967. i sudeći po podacima za Hrvatsku iz Statističkoga godišnjaka, mjesečni je prihod po članu svakako trebao biti veći. Podatak od 176 dinara odgovara četveročlanoj obitelji sa samo jednom plaćom, no i tako gledan iznosi tridesetak dinara manje od očekivanoga. Razlika je još veća uzmu li se podaci za 1968. ili 1969. kada su tiskani rezultati istraživanja.

⁵⁵ Anketa je provedena u sklopu projekta Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja ostvarenog na Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Obuhvatila je 945 kućanstava u pet zagrebačkih naselja. D. RIHTMAN-AUGUŠTIN, n. dj., 86.-95.

⁵⁶ *Vikend*, 1, 1968.

⁵⁷ Jajce, vodopad, Plivska jezera (3); ...do Sutjeske (5); Stazama Užičke Republike (23).

⁵⁸ Npr. Varaždin, pa do Vince (4); Karlovac - Plitvička jezera (6); Na Petrovu goru (10); Lokve, Fužine, pa tamo-amo (11); Kroz njedra Psunja i Papuka (14); Put po Puli i okolici (20); Slikovita šibenska rivijera (25); Hodočastiti u Hlebine znači ozdraviti (30); Na Sljeme, na Sljeme, na Sljeme... (31); Do Lovčenskih vidika (8); Biljana platno beleše (Ohrid) (16); Planirajte jednom i Novo Mesto (29).

pejima, Rimu, Firenci i drugim talijanskim gradovima te povratak preko Trsta i Ljubljane u Zagreb.⁵⁹

Zanemari li se ovaj posljednji primjer, svim je izletima zajedničko promicanje upoznavanja vlastite zemlje, njezinih ljepota, vrijednosti i ljudi. Iako ovdje nije riječ o organiziranim skupnim posjetima već poticanju individualnog turizma za koji su neophodni osobni automobili koji su već tada ugrozili svaki drugi oblik prijevoza koji bi svojom satnicom i određenom rutom ograničavao slobodu izletnika, motivacija najčešće ostaje ista. Upravo je upoznavanje vlastite zemlje bio početni cilj Thomasa Cooka kada je još 1841. organizirao svoj prvi izlet, a divljenje domovini bio je osnovni zadatak masovnih izleta kojima se u međuratnom razdoblju u Italiji bavila *L'Organizzazione nazionale dopolavoro*, a u Njemačkoj *Kraft durch Freude*.

Lijepim ponašanjem na izletima pozabavio se u *Vikednu* članak pod naslovom "O izletničkoj kulturi".⁶⁰

Izletnička kultura! Nije riječ samo o bon-tonu i stvarima koje su izletniku "dozvoljene" odnosno "zabranjene". Izletnička kultura - to je skup praktičnih znanja, određenih navika, smisla da se uživa u malim stvarima i sposobnosti da se ugodno spaja s korisnim!

Ukratko, "pravi" izletnik nikada ne ide dva puta zaredom na isto mjesto, nosi praktičnu odjeću, hranu nosi u naprtnjači, ne uništava prirodu već u njoj uživa, ne traži pretjeranu udobnost u planinarskim domovima, uvijek je spreman pomoći, pun je praktičnih znanja i snalažljiv je.

Iako su gotovo svi izleti koje *Vikend* predlaže vezani uz cestu, vjerojatno u skladu s dostignutom razinom individualnosti, samostalnosti i uživanja manjine - možda većine kada je o čitateljima riječ - u vlastitom, novom i sjajnom automobilu u koji se ponosno smješta cijela obitelj, časopis ne zaboravlja pravila lijepog ponašanja u vlaku.⁶¹ Članak Deset pravila za one koji na vikend putuju vlakom opisuje zapravo prilike u zrcalu jer putnicima savjetuje sve suprotno od onoga što bi trebalo raditi, vjerojatno aludirajući na često stvarno stanje u vlakovima. Pravila za *savršeno* putovanje ukratko glase ovako: ako su sjedala rezervirana, sjednite bilo gdje; počnite jesti čim vlak krene; izujte cipele; smeće bacajte kroz prozor, osobito dok vlak stoji na kolodvoru; ako je vlak pun, stalno šććite; djeca neka skaću; čitajte preko ramena suputnikove novine; što čććće se gurajte do prozora; osjetljivu prtljagu stavite iznad debljeg putnika; ako vam se spava, naslonite se na nepoznatu osobu do sebe. "Na kraju završno pravilo: vladajte se u vlaku kao da ste kod kuće. Konačno i vi ste suvlasnik željeznice, jer ona je narodna imovina." Tekst je, me-

⁵⁹ *Vikend*, 13, 1968.

⁶⁰ *Vikend*, 22, 1968.

⁶¹ "Deset pravila za one koji putuju vlakom", *Vikend*, 17, 1968., 35.

đutim, važan i zbog posebnog zanimanja željezničkoga poduzeća za *Vikend*.

“*Putujte udobno željeznicom!*”

Naziv je to najveće reklamne kampanje u prvom godištu *Vikenda*. Radi se o osmišljenom promicanju putovanja vlakom i niza novih željezničkih usluga koje nude Željezničko transportno poduzeće (ŽTP Zagreb) i Željeznička putnička agencija (ŽPA). Slične su akcije 1950-ih i 1960-ih imale željeznice i u drugim državama. Švicarski je SBB, primjerice, kampanju vodio pod sloganom *Pametni putuju vlakom (Der Kluge reist im Zuge)*. Čini se da je željeznica, kao fenomen XIX. stoljeća u kojem je stvorila nov osjećaj za prostor, uobličila svijet u panoramu i stvorila bogatstvo promjenjivih slika, htjela uhvatiti korak s vremenom i izboriti se za svoje mjesto na tržištu.⁶² Mogla se pozvati na staru primamljivost putovanja vlakom, koje spaja snove i tehnologiju pri čemu prozor, kao granica između unutarnjeg i vanjskog nepomičnog svijeta, stvara dojam kretanja i poziva na sjećanja i zatvaranje u unutarnji svijet putnika čineći ono što, primjerice, u zrakoplovu zbog apstraktnosti prostora što ga okružuje nikada ne bi bilo moguće.⁶³ Udobniji vlakovi olakšavali su lutanje misli, ali su zbog veće brzine putovanje činili kraćim lišavajući ga tako dijela draži. No, i udobnost i brzina šezdesetih su bile na cijeni i tu se vlak morao boriti s drugim prijevoznim sredstvima.

Od 1860. kada je prva pruga izgrađena u Međimurju, hrvatska se željeznička mreža neprestano širila. Nove su linije otvarane i poslije Drugog svjetskog rata: Knin - Bihać 1948., Bastaji - Grubišno Polje i Lupoglav - Štalije 1951., Savski Marof - Kumrovec 1956., Kumrovec - Stranje 1960., Knin - Zadar 1967., do 1970. ukupno 180 km.⁶⁴ No, od 1960. započinje zatvaranje pojedinih dionica i smanjivanje mreže čemu je, uz druge čimbenike, pridonio pad prometne djelatnosti krajem 1950-ih godina. Dok je od 1960. do 1968. u Hrvatskoj broj prevezenih putnika naglo porastao u cestovnom prometu (s 29,0 na čak 112,5 mil.) i počeo rasti u zračnom prometu (s 0,1 na 0,8 mil.), morem i željeznicom putovalo se manje. Pomorski promet opao je s 9,5 na 7,4 mil., a željeznički sa 62,6 1960. na 58,7 mil. putnika u 1968. godini.⁶⁵ Stagnacija i pad obilježili su drugu polovicu 60-ih. Željeznica je morala naći rješenje za gubljenje svoga tržišnog udjela u vremenu brze gradnje cesta i sve većeg broja

⁶² D. STERNBERGER, n. dj., 161.

⁶³ Michel DE CERTEAU, *The Practice of Everyday Life*, Los Angeles 1997., 111.-114.

⁶⁴ “Opći podaci o izgradnji pružne mreže Hrvatskih željeznica”, <http://www.hznet.hr/>; “Hrvatska: Promet”, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. V., Zagreb 1988.

⁶⁵ *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971.*, 134.-142.

cestovnih vozila.⁶⁶ Novim je putnicima, vezanima za svoje automobile i veću udobnost, trebalo ponuditi nešto novo.

Sa stupanjem na snagu novog željezničkog voznog reda (u noći 26. svibnja a traje do 31. svibnja 1969. godine) uvedene su na našim željeznicama mnoge novine. Ne samo u pogledu modernizacije željezničkih kola i vuče, nego i u pogledu čitavog niza ostalih pogodnosti, koje će putnicima omogućiti i pružiti ugodno, brzo i jeftino putovanje.

Mi smo već u 1. broju "Vikenda" najavili da ćemo naše čitaoce redovito u svakom broju obavještavati o svim novostima i prednostima, koje će im pružati željeznica u toku ove sezone.⁶⁷

Željeznica je, dakle, htjela preoblikovati nove, ali već ustaljene oblike ponašanja i provođenja slobodnoga vremena vikendom koji su je polako ostavljali po strani. Htjela je pokazati da ima bolje rješenje od tadašnjeg modela obiteljskog izleta automobilom u prirodu kakav je upravo 1968. prikazan u filmu Kreše Golika *Imam 2 mame i 2 tate*.⁶⁸ Te je godine u nekim dijelovima dana sa zagrebačkoga Glavnog kolodvora odlazilo ili na njega dolazilo po desetak vlakova u jednome satu. Električni vlak prometovao je samo između Zagreba i Karlovca, brzi vlakovi jurili su prema Rijeci, Splitu, Sisku, Zadru, Puli, Ljubljani, Mariboru, Beogradu, Novom Sadu, Sarajevu, Budimpešti, Pragu, Trstu, Rimu, ekspresni prema Parizu, Münchenu, Ateni, Istanbulu.⁶⁹ Kvarner-ekspres i Rivijera-ekspres povezivali su Rijeku i Zagreb za 39,20 dinara dok je za jednosmjernu vožnju u običnom putničkom vlaku trebalo izdvojiti 24,20 dinara.

S uvođenjem dviju kompozicija ekspresnih vlakova u pravcu Rijeke, Zagrebu smo znatno približili more i našu najveću morsku luku. Za sve-

⁶⁶ "Snažan razvitak saobraćaja i njegova sve važnija i veća uloga u privredi, a posebno u milijunskom prijevozu ljudi, postavlja pred sve njegove sudionike odgovorne i vrlo složene zadatke. Željeznički saobraćaj snosi u tom pogledu veliku odgovornost. - Dok su se ostale grane našega saobraćaja nastojale s većim ili manjim uspjehom uklopiti u tokove modernog i suvremenog prijevoza putnika i robe u svjetskim razmjerima, dotle je željezničkom saobraćaju uspjelo tek ove godine učiniti, istina početni, ali i veliki korak naprijed. Čitav niz novina, počevši od modernizacije pruga, nabave novih vagona, uvođenja direktnih ekspresnih poslovnih i turističkih vlakova, pa sve do pružanja niza povlastica u robnom i putničkom saobraćaju, svraća u posljednje vrijeme sve veću pažnju naših građana na korištenje željezničkih prijevoznih usluga. Željeznice se sve uspješnije približuju potrebama putnika. Brzina, udobnost i sigurnost putovanja postaju osnovne karakteristike željezničkog prijevoza putnika. I redovite cijene s nizom povlastica sve više stimuliraju na putovanje željeznicom. Veliki broj ostalih usluga nudi i izvršava željeznica i tako se ova snažna saobraćajna organizacija punim tempom prilagođava potrebama današnje situacije na tržištu saobraćajnih usluga". "Kompletne saobraćajne usluge putnicima pruža željeznička putnička agencija", *Vikend*, 7, 1968.

⁶⁷ "Novosti u željezničkom saobraćaju", *Vikend*, 3, 1968., 42.

⁶⁸ Film je snimljen na temelju romana Mirjam TUŠEK *Imam dvije mame i dva tate*. Vidi bilj. 14.

⁶⁹ "Odlazak i dolazak vlakova u Zagreb Glavni kolodvor", *Vikend*, 1, 1968.

ga 3 i pol sata možemo novim garniturama ekspresnih vlakova iz Zagreba stići u Rijeku, obaviti posao, okupati se, nauživati se morskog zraka i sunca i isti se dan udobno vratiti u Zagreb.⁷⁰

Do Splita se iz Zagreba Marjan-ekspresom stizalo za sedam sati, do Beograda Zagreb-ekspresom za četiri i pol sata, do Sarajeva Bosna-ekspresom za šest sati i dvadeset minuta. Članak pod naslovom "Vikend u Splitu u 'pratnji' vlastitog automobila" započinje sljedećom rečenicom: "U subotu, 15. lipnja, ujutro u 6,10 sati, krenula je s glavnog kolodvora u Zagrebu prema Splitu redovita kompozicija 'Marjan-ekspresa' s prvih desetak putnika u 'pratnji' osobnih automobila. Ostvarena je tako davna želja turista i poslovnih ljudi da s njima 'putuju' i osobni automobili."⁷¹ Motorizirani se putnici tako nisu morali odvajati od svoga statusnog simbola i mogli su uživati u socijalnoj nadmoći koju im je on davao nad drugim putnicima. Automobili su prema duljini podijeljeni u tri kategorije pa je tako *Fičo* relaciju Zagreb - Split - Zagreb mogao proputovati za 258,10 dinara. "Cijene prijevoza osobnih automobila iz Zagreba u Split vrlo su povoljne, a kalkularane su na bazi troškova benzina i amortizacije kola, dok je ugodno i komotno putovanje čista dobit, koja se ne može uopće ukalkulirati u cijenu." Sudeći prema istom promidžbenom članku prvi su putnici bili vrlo zadovoljni, "odmoreni i u dobrom raspoloženju" te spremni za samostalno upoznavanje grada i okolice.

U Split su stigli u 13 sati. Čitavo subotnje poslijepodne bilo je pred njima za razgledavanje Splita i okolice, a isto tako i nedjeljno prijedodne, sve do 15 sati, kada "Marjan-ekspres" polazi iz Splita da već u 22 sata bude u Zagrebu. Tako se, eto, i Split približio Zagrebu i time uvrstio među ostale atraktivne turističke centre, u kojima Zagrepčani mogu proveći ugodan i nezaboravan vikend.⁷²

Sljedeće subote započeo je sa sezonskim prometovanjem Kornat-ekspres na relaciji Zagreb - Zadar približavajući tako još jedno vikend-odredište. Šest i pol sati vožnje u prvom razredu udobnog aluminijskog motornog vlaka stajalo je 49,10 dinara, kao da je riječ o običnom brzom vlaku. Vlak je imao 192 mjesta, zapravo "zasebni fotelja", salon, domaćicu i ozvučenje. Prigodno je, za ovaj tekst, slogan "Putujte udobno željeznicom" dobio i dodatak "Odmarajte se putujući". Već je u sljedećem broju *Vikenda* objavljeno da je interes "kao što se i očekivalo, vanredno velik". Dodatna novost za stanovnike Zagreba, u ovoj željezničkoj kampanji ipak poprilično samo na njih usmjerenom, bili su "kupališni vlakovi" za Stubičke toplice i rijeku Mrežnicu.

⁷⁰ "Novosti u željezničkom saobraćaju", *Vikend*, 3, 1968.

⁷¹ *Vikend*, 4, 1968.

⁷² Isto

⁷³ "Nakon ekspresa i 'kupališni' vlakovi", *Vikend*, 6, 1968.

Još uvijek kad se odlučujemo za vikend zaboravljamo na željeznički vozni red. Jer obično se misli da željeznica nije zainteresirana za "vikendaše" koji bi vrlo rado vlakom otišli na nedjeljni odmor negdje u neposrednu blizinu Zagreba. Istini za volju takva konstatacija bila je tačna, ali od ove subote više nije. Jer, u subotu će prugama zagrebačkog željeznikog-transportnog poduzeća krenuti prvi "kupališni" vlakovi "dušu dali za vikendaše" ...⁷³

U Stubičke toplice i Dugu Resu kretalo se ujutro, a vraćalo poslijepodne, sve po cijeni od samo 5,60, odnosno 8,40 dinara u što je bila uračunana i ulaznica za gradsko dugoreško kupalište. Prednost u odnosu na automobile ovoga je puta brzina - do Mrežnice se putovalo "samo 73 minute, dakle brže nego ako putujete vlastitim automobilom."

Putnicima je u svemu spremna bila pomoći Željeznička putnička agencija (ŽPA) s poslovnica u Zagrebu, Rijeci, Splitu, Zadru, Varaždinu, Osijeku, Vinkovcima i Koprivnici.⁷⁴ Karte su se mogle kupiti mjesec dana unaprijed, a izdavalo ih se konačno samo onoliko koliko je bilo mjesta u vlaku. "Prema tome otpada sasvim borba za mjesto ili bojazan da ćete morati prostajati u hodniku ili bilo na koji način neudobno putovati."⁷⁵

No, koliko su sve novosti, predstavljene s puno entuzijazma, bile dostupne građanima? Ako su prosječnu obitelj činili zaposleni roditelji i dvoje djece, značilo je to da na četiri člana treba raspodijeliti 1.808 dinara mjesečno. Prema provedenoj anketi, na kulturu i razonodu trošilo se 6,4%, a na promet i PTT usluge 7,3% prihoda.⁷⁶ Pribrojimo li dio prometnih, telefonskih i poštanskih troškova slobodnome vremenu, čini se da je na njega moglo biti potrošeno manje od desetine primanja, u najboljem slučaju svakako manje od 180 dinara mjesečno ili 45 dinara po članu obitelji, otprilike iznos povratne karte Rijeka - Zagreb. Budući da mjesec obično ima četiri vikenda i da slobodno vrijeme uključuje i ostale dane i druge aktivnosti osim izleta, jasno je da obitelj nije mogla putovati do Zagreba ili Rijeke svakoga vikenda, čak niti jednom mjesečno. Koliko god lijepo bili zamišljeni i primamljivo izgledali u reklamama ŽTP-a, vikendi u Zadru i Splitu bili su još teže ostvarivi. Česti izleti Zagrepčana do Mrežnice ili Stubičkih toplica bili su financijski svakako lakše izvedivi, ali i tu je trebalo imati mjeru. Čini se da cijene željezničkih karata, zbog svih ostalih životnih troškova, nisu bile suviše niske, no ipak pristupačne, ako već ne za dalja vikend-putovanja, onda sigurno za kraće odlaske do obližnjih izletišta i samo povremene veće putničke pustolovine. Trend je, ipak, bio povoljan. Na poslijetku, kilometar putovanja vlakom

⁷⁴ "Kompletne saobraćajne usluge putnicima pruža željeznička putnička agencija", *Vikend*, 7, 1968.

⁷⁵ "Novosti u željezničkom saobraćaju", *Vikend*, 3, 1968.

⁷⁶ J. BOŽIČEVIĆ, n. dj., 162.

⁷⁷ *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971.*, 192-193.

stajao je 1962. 0,04 dinara i ako je netko svu svoju tadašnju plaću htio potrošiti na putovanje, mogao je putovati 6.200 kilometara. Šest godina kasnije, s *Vikendom* u torbi, prosječan je građanin po cijeni od 0,08 dinara mogao dospjeti gotovo dvostruko dalje, do odredišta udaljenog čak 11.300 kilometara.⁷⁷

Željeznička reklamna kampanja tvrdila je da je zanimanje putnika za nove ekspresne vlakove i druge usluge svakim danom bilo sve veće.⁷⁸ Pad ukupnoga broja putnika od po nekoliko milijuna godišnje nije zastavljen, ali je povećan broj putnika u međunarodnom prometu (1,6 milijuna 1968.; 2,3 milijuna 1969.).⁷⁹ Jednako tako, oni koji su putovali, činili su to sve češće ili su odlazili sve dalje jer broj je prijedjenih putničkih kilometara značajno rastao.⁸⁰ Slobodnoga vremena je bilo, vikend je zaživio i u zakonu i u stvarnom životu, mogućnost i želja za udobnim putovanjem je postojala, s novcem je trebalo oprezno gospodariti, ali 1968. još ga je uvijek bivalo sve više, a vikend-izleti i putovanja bili su sve češća pojava.

Oni iz "XX divizije" putuju svuda naokolo, lani smo bili u Italiji. Me-
ne vuku sa sobom, ali ja uopće ne volim mjesec dana sjediti u autobusi-
ma i vlakovima, i sav se kočim, i vruće mi je, i uvijek mi se čini da me gu-
ši prašina, i svrbi me stražnjica, i nikako ne mogu pravo spavati svake
noći u drugom krevetu. Baš me briga, svaki je grad kao drugi, neki ima
more, neki ima rijeku, a neki nemaju ni more ni rijeku, i to je baš sva
razlika. Jedino što se mogu puhati pred razredom, pušem se i pričam
svakakva čudesa...⁸¹

⁷⁸ *Vikend*, 3, 1968.

⁷⁹ *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971.*, 134.

⁸⁰ U međunarodnom prometu: 0,36 mil. km 1968., 0,6 mil. km 1970. Ukupno: 3,2 mil. 1968., 3,7 mil. 1970. *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971.*, 134.

⁸¹ M. TUŠEK, n. dj., 89.

“LET’S TAKE A TRAIN FOR A WEEKEND EXCURSION” - SOCIAL AND CULTURAL HISTORY OF FREE TIME IN CROATIA DURING THE 1960’S

After the widespread destruction caused by World War II, European countries began rebuilding and reconstructing, although the Europe was soon divided by the Iron curtain. Croatia, as a part of the newly established socialist Yugoslavia, experienced a similar social, economical and political developments. During the 50’s and 60’s post war reconstruction achieved good results, the process of industrialization and economical growth was accompanied by economical reforms and social welfare measures. Everyday life was improved by the growing standard of living. Although Croatia was part of a socialist Yugoslavia, mass consumer society began establishing itself along the lines of the western world. Free time became increasingly important, because it offered possibilities to spend the earned money. During the 1965-1970 period Croatian workers legally achieved rights to work 42 hours a week including free weekend and holidays. Statistical data, sociological and ethnological researches, works of literature and movies, contemporary press all contain information about the social and cultural history of that period. We can find out how people understood and used their free time, and what amount of money they invested in it. In 1968 a new weekly magazine *Vi-kend* appeared. It was obviously intended for readers who had a developed consumer culture and who wanted to travel in their free time. *Vi-kend* organized a propaganda campaign of the state railway company in order to motivate people to travel by rail in their free time.